

.....
Ключевые слова: С. Петлюра, «Война и украинцы», Первая мировая война, украинское национально-освободительное движение, патриотизм, лояльность.

УДК 930: 272 (477.43/44) «192...»

Р. І. Андрущак

**РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НА ПОДІЛЛІ В 20-Х РР. ХХ СТ.:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

У даній статті автором проаналізовані наукові праці, що торкаються питання Римо-католицької церкви на Поділлі в умовах антирелігійної політики радянської влади в окреслений період. Досліджено основні історіографічні напрямки вивчення даної проблеми як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями.

Ключові слова: Римо-католицька церква, Поділля, антирелігійна політика, радянська влада, національні меншини, історіографія.

Активне відродження і подальший розвиток духовності українського народу сприяє формуванню наукового інтересу до історії різноманітних релігійних конфесій, зокрема, Римо-католицької. В 20-х рр. ХХ ст. радянська влада з войовничим атеїзмом виступала проти національних, духовних традицій українців та польської національної меншини. Тому, закономірним було те, що в радянській влади виникло чимало проблем з римо-католиками, які мешкали на території Поділля.

Метою означеного дослідження є аналіз стану наукової розробки проблеми існування Римо-католицької церкви (РКЦ) на Поділлі в складні для цієї конфесії часи антирелігійної політики радянської влади 20-х рр. ХХ століття.

Вивчення стану наукової розробки даної проблематики передбачає формування чотирьох історіографічних блоків: 1) закордонні дослідники, які торкалися проблеми історії РКЦ Поділля в зазначений період; 2) історики, які через призму польської національної меншини, не оминули проблеми РКЦ; 3) вітчизняні науковці, для яких Римо-католицька церква Поділля 20-х рр. була окремим предметом дослідження; 4) науковці, котрі вивчали Римо-католицьку церкву в контексті релігійного життя в Україні в 20-х рр. ХХ ст.

Характеризуючи праці зарубіжних дослідників, зауважимо, що більшість закордонних праць, які стосуються історії РКЦ на Поділлі в 20-х рр., написані здебільшого поляками, до яких належать Й. Дебінський [39], Я. Купчак [41], Г. Шубратський [44] та Й. Шиманський [45]. Хоча їх дослідження не мають повної висвітленості через недостатню архівну базу, все ж таки відіграють невід'ємну роль в дослідженні даної проблеми. Особливу цінність у вивченні історії РКЦ становить праця Р. Дзвонковського [40]. Спираючись на ґрунтовні джерела, в даній «хроніці» автор описав долю релігійних установ і віруючих людей в Радянському Союзі, зокрема на Поділлі у 1920-х рр. Р. Дзвонковський доводив, що придушення релігійного життя було головним методом радянської влади в боротьбі з РКЦ, який використовувався протягом всього існування СРСР. Представники радянської історичної науки належали до числа «наукових атеїстів», тому їхня діяльність не висвітлювала питання історії РКЦ взагалі. Російські науковці також не цікавились проблемами даної конфесії в 1920-х рр., за винятком О. Ліценбергер, яка, не минаючи Кам'янець-Подільську дієцезію, в розділі «Римо-католицька церква в радянській державі 1917-1939 рр.» простежила здійснення більшовиками щодо Римо-католицької конфесії антирелігійних заходів, які були невід'ємною частиною загальної програми боротьби з Церквою [15]. Важливим для сучасної науки залишається дослідження нідерландського священика, відомого історика церкви В. Роода, який в своїй книзі показав важкі зусилля Католицької церкви в здобутті свободи віросповідання в радянській атеїстичній державі [20]. Книга цінна тим, що в ній відображено окремі аспекти функціонування Луцько-Житомирської та, згодом, відновленої Кам'янецької дієцезії в 20-х рр. ХХ ст.

Місце і роль Римо-католицької церкви в житті польської національної меншини Поділля, взаємовідносини даної конфесії з владою часів комуністичної диктатури досліджували О. Калакура, К. Горбунов та М. Жолоб. В монографії О. Калакури викладено результати дослідження місця Римо-католицької церкви в життєдіяльності польського народу та основні

аспекти національної за характером антикатолицької релігійної політики 1920-х рр., зокрема числі на Поділлі [10]. К. Горбунов, аналізуючи матеріали Всесоюзного перепису населення 1926 р., подав авторську оцінку чисельності польського населення на території Поділля. На його думку, влада, задля фрагментаризації та зменшення чисельності поляків, застосовувала технологічний прийом використання питання «українців-католиків» [5]. Римо-католицьку церкву в контексті проблеми існування польської народності вивчали О. Рубльов [23] та Н. Тітова [36], зокрема, остання досліджувала роль «українців-католиків» в суспільно-політичному житті Поділля, а також ставлення до них в 1920-х рр. комуністичної адміністрації [35]. Як вважає М. Жолоб, радянська влада зіткнулася з серйозними труднощами при проведенні атеїстичної роботи серед польського населення, особливо в польських селах, нерідко викликаючи зворотну реакцію [7; 8].

Головні етапи діяльності Римо-католицької церкви на Поділлі та радянську реакційну політику відносно неї намагався показати В. Сторчовий [18; 31]. М. Шитюк в одній із своїх статей досліджував процес зростання релігійних громад римо-католицького спрямування в Україні, зокрема, на Поділлі в умовах церковної політики царату, Тимчасового уряду та більшовиків. [38]. Природу, зміст і характер антикатолицької політики радянської влади в 20-х рр. в своїх працях найзмістовніше розкрила Н. Рубльова. У своєму дисертаційному дослідженні авторка проаналізувала основні аспекти антикатолицької політики радянської держави періоду 20-30-х рр. ХХ ст. Н. Рубльова дослідила специфіку реалізації засад одержавленого атеїзму партійно-державним апаратом, а також спецслужбами стосовно Римо-католицької церкви на терені України, в тому числі й на Поділлі [26]. Авторка визначила адміністративний устрій та структурну мережу РКЦ, прослідкувавши діяльність Кам'янець-Подільської дієцезії [24]. Вагомий акцент на політику комуністичного режиму СРСР стосовно римо-католиків та польської національної меншини в 1920-х рр. Н. Рубльова зробила в інших своїх дослідженнях [25; 27]. Слід зазначити, що вказана дослідниця має один з найбільших наукових доробків, що висвітлюють історію РКЦ в Україні в 20-30 рр. ХХ ст. Монографія В. Росовського, на основі широкої архівної бази, розкриває становище Кам'янець-Подільської дієцезії в складні для Римо-католицької церкви роки, а саме в 1918-1941 [42]. Багатьом іншим важливим аспектам РКЦ Поділля присвячені інші праці цього дослідника [21; 22; 43]. Діяльність Римо-католицької церкви в Хмельницькій області в умовах радянського релігійного тиску в 1920-1941 рр. намагався показати в своїй монографії О. Пасечник [19]. Трагічну долю римо-католицької церкви в Україні за часів радянського тоталітаризму в межах означеного періоду дослідив Г. Стронський [33]. Важливу увагу автор зосередив на антирелігійних заходах більшовиків щодо римо-католицького духовенства Поділля. Не менш важливою є спроба визначити чисельність римо-католицьких релігійних громад, костьолів та ксьондзів, що їх обслуговували [34]. Церковне життя Поділля 20-х рр. ХХ ст. вивчав О. Лойко [16]. На думку історика, на Поділлі в зазначений період, незважаючи на початкову терпимість радянської влади до релігії, спостерігався жорсткий контроль держави над церквою, який охопив всі сфери релігійного життя. Крім цього, в його статті проаналізовано чисельність римо-католицьких громад на Поділлі. Історію окремих костьолів Поділля [11; 12], а також репресивну політику радянської влади 20-х рр. досліджував А. Лисий [13; 14], який відзначається значним науковим доробком з історії РКЦ Поділля. Спробу осмислити розмах репресій щодо представників Римо-католицької церкви на Поділлі в 20-х рр. ХХ ст. здійснив В. Рудий [28]. На думку автора, переслідування віруючих римо-католиків, арешти духовенства та закриття костьолів були звичним явищем на Поділлі в зазначений період. Р. Мотричук стверджує, що радянська антикатолицька політика в 1920-х рр. здійснювалась за допомогою двох методів – антирелігійної пропаганди та заходами адміністративного тиску, що чинився у вигляді постійного контролю за діяльністю римо-католицьких громад, священників, створенні перешкод під час процедури реєстрації, закриття культових споруд, та їх перепрофілювання [17].

У контексті історії релігійного життя 20-х рр. ХХ ст. проблеми Римо-католицької церкви вивчав О. Соколовський [30]. Ідеологічну та законодавчу базу, а також перші репресії проти римо-католицького духовенства на прикладі Житомирської дієцезії, проаналізувала П. Федоренко [37]. В монографії В. Сергійчука висвітлено історію переслідування віруючих римо-католиків радянською владою в УРСР в 20-80-х рр. ХХ ст., зокрема, викладено перелік законодавчих актів і постанов комуністичної партії щодо даної конфесії. В. Сергійчук вагомий

акцент зробив на віданності католиків, зокрема своїй вірі та церкві [29]. В цьому руслі цікавою є книга «Переслідувана церква. Католики України в часи комуністичного режиму» священника П. Вишковського. Автор показав діяльність і життя Католицької церкви в підпіллі у період переслідувань, допитів, ревізій, ліквідацій чернечих орденів і ув'язнень єпископів, священників та віруючих [4]. Основні напрямки більшовицької політики 20-30-х рр. щодо релігій та церкви, яка призвела до припинення діяльності РКЦ досліджувала Е. Бистрицька [3]. Процес невдалих пошуків компромісу Римо-католицької церкви з вищим політичним керівництвом, починаючи з 1920-х рр., вивчали Я. Стоцький [32] та В. Байдич [2]. Еволюцію органів радянської влади, які боролися проти релігії та церкви в Україні, в цілому, протягом 20-х рр. ХХ досліджували: О. Ігнатуша [9] та Л. Бабенко [1]. Результати їх досліджень підтверджують висновок, що основою функціонування комуністичної влади була жорстка однопартійна адміністративна вертикаль, яка характеризувалась непримиримістю до релігії і церкви. Комплексний аналіз ролі антирелігійних об'єднань, на зразок Спілки воєвничих безвірників, в антирелігійній пропаганді державно-партійних органів в Україні 1920 – 1940-х здійснила в своєму дослідженні Л. Дудка [6].

Таким чином, проблема становища Римо-католицької церкви на Поділлі у в 20-х рр. ХХ століття знайшла своє відображення в науковій літературі. Щоправда, дані дослідження мають фрагментарний характер, розглядаються в переважній більшості через призму релігійного життя в Україні в окреслений період, не маючи при цьому комплексного характеру. Становище Римо-католицької церкви Подільського регіону є малодослідженим, незважаючи на значущий вплив польської національної меншини на етноконфесійне життя католиків-подолян. У переважній більшості Римо-католицька церква розглядається частково, залишаючи недослідженими ряд інших актуальних питань. Недостатньо вивченою, на наш погляд, залишається проблема функціональної структури Римо-католицької церкви, а також аналіз еволюційних змін в її організації протягом 1920-х рр. Не менш важливої уваги заслуговує проблема національно-релігійної ідентичності римо-католиків Поділля, а саме диференціації понять «поляк» та «католик», що були синонімами для радянської влади протягом означеного десятиліття. Одним з першочергових завдань є дослідження становища віруючих та духовенства періоду радянського антирелігійного наступу в контексті релігійно-побутового життя, адже даний аспект взагалі не був предметом дослідження. Вищесказане доводить, що проблема РКЦ на Поділлі в 20-х рр. ХХ ст. знаходиться лише на початковому етапі дослідження і вимагає його ретельного здійснення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко Л. Особливості антирелігійної пропаганди 1920-х років та її альтернативи / Л.Л. Бабенко // Філософські обрії. – Полтава, 2010. – № 24. – С. 222–235.
2. Байдич В. Римо-католицизм у контексті розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920–1960-ті рр.) / В. Байдич // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 36. – С. 294–315.
3. Бистрицька Е. Політика радянської влади щодо римо-католицької церкви в 1920-1930-х рр. / Е.В. Бистрицька // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Історичне релігієзнавство. – 2010. – Вип. 3. – С. 17–32.
4. Вишковський П. Переслідувана церква. Католики України в часи комуністичного режиму / П. Вишковський. – Католицький Медіа-Центр, 2009. – 320 с.
5. Горбунов К. До питання про чисельність польського населення УСРР за переписом 1926 р. / К.С. Горбунов [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbisnbnv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe?I21DBN
6. Дудка Л. Кадрове забезпечення антирелігійної пропаганди в Україні 1920-130-х років. / Л. Дудка // Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Л.: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; вид-во «Логос», 2013. – Книга I: Історія – С. 489–499.
7. Жолоб М. Взаємини влади з етнічними релігійними громадами підрадянської України наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. / М. П. Жолоб // Вісник аграрної історії. – 2013. – Вип. 4/5. – С. 43–53.
8. Жолоб М. Національні релігійні громади України у системі конфесійних організацій (20-і роки ХХ ст.). / М. П. Жолоб // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2013. – № 4. – С. 76 – 83.
9. Ігнатуша О. Антирелігійні кампанії 1920-1930-х рр. / О. Ігнатуша // Історія релігій в Україні: праці XI-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16 – 19 травня 2001 року). – Л.: «Логос», 2001. – Книга I. – С. 211 – 216.

10. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. / О. Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
11. Лисий А. К. Нариси історії Гніванського костелу. 1906-1996. / А. Лисий. – Вінниця, 1996. – 112 с.
12. Лисий А. К. Нариси історії Мурафського костьолу Непорочного зачаття Діви Марії. 1625-2000. / А.К. Лисий. – Вінниця, 2000. – 144 с.
13. Лисий А. Одісея ксьондза Левінського / А. Лисий // Історія релігії в Україні: науковий щорічник. – Л.: «Логос», 2010. Книга I. – С. 529–535.
14. Лисий А. Репресії радянської влади щодо католиків подільського регіону / А.К. Лисий // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. – Вінниця, 2006. Кн. 1: розділ 4. – С.854–856.
15. Лиценбергер О. Римско-католическая Церковь в России: история и правовое положение / О.А. Лиценбергер. – Саратов: Поволжская Академия государственной службы, 2001. – 384 с.
16. Лойко О. Релігійне життя на Поділлі в умовах НЕПу: збірка наукових праць / О. О. Лойко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2002. – Вип. 4. – С. 91–94.
17. Мотричук Р. Атеїстична діяльність більшовиків серед національних меншин України в 1920-ті роки / Р.Г. Мотричук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2014, вип. 40. – С. 101–104.
18. Нестеренко В. Римо-католицька церква на Поділлі в період Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. / В. Нестеренко, В. Сторчовий // Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Л.: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; вид-во «Логос», 2014. – Книга I – С. 537 – 545.
19. Пасечник О. Римо-католическая церковь в Каменец-Подольской (Хмельницкой) области в 1920-1941 годах / О. А. Пасечник. – Хмельницький: Издатель ЧП Цюпак А. А., 2009. – 188 с.
20. Роод В. Рим и Москва. / В. Роод. – Львів.: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. – 279 с.
21. Росовський В. Доля католицьких храмів на Поділлі (20-30-ті роки ХХ ст.) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – 2009. – Львів 2009. – С. 904–910.
22. Росовський В. Римо-католицька громада в Жмеринці на Поділлі. Історія заснування костьолу і парафії св. Олексія. / В. Росовський. – Люблін, 2010. – 153 с.
23. Рубльов О. «Українці-католики»: феномен польсько-українського порубіжжя ХІХ–ХХ ст. / О. Рубльов // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.– 2011.– Вип. 20.–С. 77–96.
24. Рубльова Н. Ліквідація в Україні ієрархії Римо-католицької церкви (кінець 1917–1937 рр.) / Н. Рубльова // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – №2/4 (13/15). – С. 311–330.
25. Рубльова Н. Невідома ділянка «антирелігійного фронту»: Боротьба владних структур УСРР проти Римсько-католицької церкви, 1920-ті роки / Н. Рубльова // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – № 1/2 (6/7). – С. 228–243.
26. Рубльова Н. Політика радянської влади щодо Римо-католицької церкви в Україні, 20-30-ті роки ХХ ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Рубльова Наталія Степанівна; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К., 1999. – 234 с.
27. Рубльова Н. Репресії проти «церковників» і «сектантів» в УСРР, 1917-1939 рр. / Н. Рубльова // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2007. – № 1(28). – С. 205–219.
28. Рудий В. «Церковні цінності вилучити, а служителів церкви розстрілювати!» / В.М. Рудий // Розстріляне Надбужжя / В.М. Рудий. – Вінниця, 2007. – С. 88–111.
29. Сергійчук В. У боротьбі за рідну віру римо-католики України завжди були неохайні / В. Сергійчук. – К.: Дніпро, 2001. – 228 с.
30. Соколовський О. Церква Христова 1920-1940. Переслідування християн в СРСР. / О. Соколовський. – К.: КАЙРОС, 1999. – 338 с.
31. Сторчовий В. Римсько-Католицька Церква на Поділлі у 20-ті – 90 роки ХХ ст.: іст.-релігієзнав. дослідж. / В. М. Сторчовий, В. А. Нестеренко ; Центр дослідж. історії Поділля Ін-ту історії України НАН України при Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ті. – Коломия : ВІК, 2001. – 67 с.
32. Стоцький Я. Фіаско пошуків компромісу Римо- і Греко-Католицьких Церков із більшовицькою владою / Я. В. Стоцький // Українське релігієзнавство. – 2008. – № 47. – С. 128–138.
33. Стронський Г. Приречена на мовчання / Г.Й. Стронський. // Людина і світ. – 1994. – № 3-4. – С. 17–20.
34. Стронський Г. Римо-католицький костьол в Україні у 20-30 роки ХХ ст. // Вісник ТДТУ. – 1996. – №1. – С. 77–86.
35. Тітова Н. До проблеми «українців-католиків» на Поділлі у 1920–1930-х рр. / Н. Тітова // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2008. – Вип. 35. – С. 66–86.
36. Тітова Н. Українське та польське населення Поділля: проблеми міжнаціональних відносин у прикордонному регіоні УСРР (1920- 1930-ті роки): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тітова Наталія Володимирівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К., 2009. – 246 с.

37. Федоренко П. Політика більшовицької влади щодо Римо-католицької церкви у першій половині 1920-х рр. (на прикладі Житомирської дієцезії). / П. Федоренко // Польські студії. – №2-3 Дух і літера №22. – Київ, 2010. – С. 122–140.
38. Шитюк М. Римо-католицька церква в Україні в першій половині XX століття/ М.М. Шитюк // Повне зібрання наукових праць: у 35-ти т. Т. 34 / М.М. Шитюк. – Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2013. – С. 41–58.
39. Dębiński J. Kościół katolicki w Rosji / J. Dębiński // Studia Włocławskie. – №14. – 2012. – S. 472–487.
40. Dzwonkowski R. Religia i Kościół katolicki w ZSRS oraz w krajach i na ziemiach okupowanych 1917-1991: kronika / Roman Dzwonkowski. – Lublin : TNKUL, 2010. – 612 s.
41. Kupchak J. Polacy na Ukrainie w latach 1921-1939. / J. Kupchak – Wrocław, 1994. – 360 s.
42. Rosowski W. Dzieje rzymskokatolickiej diecezji kamienieckiej w latach 1918-1941 / W. Rosowski. – Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2008. – 322 s.
43. Rosowski W. Z dziejów Kościoła rzymskokatolickiego w Rosji sowieckiej. Sprawozdanie administratora apostołskieg diecezji kamienieckiej księdza Jana Świdarskiego. TeKa Kom. Hist / W. Rosowski. – OL PAN, 2012, IX. – S. 185-202.
44. Szubtarski G. Antykościelne ustawodawstwo w ZSRR za rządów Włodzimierza Lenina (1917-1923) / G. Szubtarski // Kościół i Prawo, 2013. – 2 (15) №2. – S. 63-75.
45. Szymański J. Historia laicyzacji. Skala oddziaływania antyreligijnego na sytuację kościoła katolickiego na wschodzie / J. Szymański // Sympozjum Między męczeństwem a nadzieją – Kościół katolicki w Europie Wschodniej. – № 1(14), Warszawa 2005. – S. 9-59.

Andrushchak R. I. The Roman Catholic church in Podillya region in 20s of the XX century: historiography of the problem

The author analyzes scientific works on the problem of the Roman Catholic Church in Podillya region in terms of the repressive policy of the Soviet government in this period and investigates the main historiographical trends in the study of the problem by Ukrainian and foreign scientists.

Keywords: Roman Catholic Church, Podillya region, anti-religious policy, Soviet authorities, ethnic minorities, historiography.

Андрущак Р. И. Римско-католическая церковь на Подолье в 20-х гг. XX в.: историография проблемы

В данной статье автором проанализированы научные труды, затрагивающие вопросы Римско-католической церкви на Подолье в условиях антирелигиозной политики советской власти в означенный период. Исследованы основные историографические направления изучения данной проблемы как отечественными так и зарубежными учеными.

Ключевые слова: Римско-католическая церковь, Подолье, антирелигиозная политика, советская власть, национальные меньшинства, историография.

УДК 930: [94: 343. 163] (477) «1922/1933»

І. І. Пащенко

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УСРР В 1922 – 1933 РР.:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

У даній статті автором досліджено наукові праці, що торкаються питання становлення та діяльності органів прокуратури УСРР у 1922–1933 рр. Автором проаналізовано завдання та функції органів прокуратури, комплексно розкрита їх історична характеристика в державному механізмі Радянської України в 20-х–на початку 30-х рр. XX ст.

Ключові слова: нова економічна політика, прокуратура, тоталітаризм, ідеологія, політична система суспільства.

Вивчення історії та проблем становлення і розвитку органів прокуратури УСРР протягом 1922 – 1933 рр. має певне наукове та практичне значення в сучасний період реформування прокуратури України. Дослідження означеної проблеми є важливим, тому що правоохоронні органи виступали невід’ємною складовою формування радянського тоталітарного режиму. Поступове зміцнення цих органів, надання їм позасудових повноважень, а також наростання